

**BOEKEN, CONFERENTIES EN MEDIA
BOOKS, CONFERENCES AND MEDIA
LIVRES, CONFÉRENCES ET MEDIA**

**JAN BREMAN et al., "KOLONIALISME. RACISME
EN CULTUURPOLITIEK"**

De Gids (Postbus 100, 1000 AC Amsterdam), Nr. 5/6, mei-juni 1991, Amsterdam, p. 339-493.

"(...) nieuwe wetenschappelijke inzichten verdringen allerm minst oudere voorstellingen geheel. Per slot van rekening gaat voor ons de zon nog steeds op, terwijl wij wel beter weten".

P. de Rooy, p. 365.

De vijf opstellen in het boek, die eigenlijk één leesbaar geheel vormen, behandelen de culturele onderwerping van de bezette gebieden als een belangrijk facet van de ideologische vormgeving én rechtvaardiging van het kolonialisme. Tot het erfgoed van de Westerse beschaving behoort het racisme dat uitgaat van de fundamentele ongelijkheid van rassen, volken en culturen.

1. "Bouleeren met de evolutie. Over de samenhang tussen apen, negers en proletariërs" (p. 343-366) van P. de Rooy, moet gezien worden als een brede inleiding tot het onderwerp dat aan bod komt in de vier overige bijdragen.

De auteur analyseert de opkomst en de achtergrond van het sociaal-darwinisme. Hij gaat dieper in op de debatten die er gevoerd werden tussen de diverse aanhangers van deze leer. Alle volgelingen van deze theorie meenden dat ze eenzelfde conclusie konden trekken: de afstand die mens en dier scheidde leek weg te vallen in de relatie welke volgens sommige theoretici aanwezig was tussen mensen en apen.

Het sociaal-darwinisme ging principieel uit van de ongelijkheid zowel van individuen binnen een groep als tussen verschillende groepen, volken, naties en rassen. De werken van Broca mogen trouwens beschouwd worden als een mijlpaal in de ontwikkeling van het racisme: apen, Afrikanen en proletariërs werden in één

evolutionaire achterhoede bijeengebracht. De homo sapiens was vooral blank! Het is in deze context dat men de aanwezigheid moet begrijpen van een Afrikaans jongetje - Jefke van de Zoölogie - in de pas geopende dierentuin van Antwerpen. Het kind, meegebracht door een kapitein samen met een partij exotische vogels, werd toegevoegd aan de collectie van levende en opgezette dieren ...

Wetenschappelijk overtuigd door de juistheid van het principe 'survival of the fittest' - door het voortdurend wieden van onkruid - kregen, aldus de aanhangers van deze theorie, edel- en siergewassen alle ruimte om te groeien en te bloeien. Er werd daarbij ook geconcludeerd dat proletariërs niet lijken op niet-proletarische Westeuropeanen, maar meer op kinderen en Afrikanen. Freud was trouwens niet vreemd aan deze gedachtenkronkel. Hij dacht immers aan een viervoudig parallel: het kind, de verre oermens in Europa, de primitieve mens van zijn tijd en de neurotische volwassene. Vandaar was het slechts een kleine stap naar de opvatting dat de blanke elite terecht machtig was, dat sommige landen terecht een hegemonie mochten innemen en dat het Westen terecht mocht koloniseren, ook al impliceerde dat de onderdrukking en de genocide van de proletariërs en de inheemse bevolking overzee.

In de overgang van een alomheersend etnocentrisme naar een natuurwetenschappelijk racisme, speelde seksualiteit (zoals trouwens aangetoond wordt in de vier overige bijdragen) een zeer grote rol. Er werd geponereerd dat seksueel contact tussen een Afrikaan en een blanke vrouw (m.a.w. het 'kind' en de vrouw) zelden tot conceptie leidde, terwijl omgekeerd Afrikaanse vrouwen vaak zeer vruchtbaar bleken als ze met blanke mannen (m.a.w. het 'oerdriftig wijfje' met de man) betrekkingen hadden. Maar de algemene tendens was toch dat het resultaat van de copulatie minder geslaagd was naarmate de betrokkenen raciaal gezien verder van elkaar stonden.

De verbetering van de menselijke kwaliteit was de opgave die de eugenetische beweging zich in het begin van deze eeuw stelde. In de geprikkelde publieke nieuwsgierigheid over dit onderwerp kreeg het begrip 'bastard', als het onedel produkt van de vermenging van twee rassen, dezelfde negatieve klank als 'ontucht' en 'kruising' van mens en dier. Zoals meermalen aangetoond in de andere bijdragen, speelde de seksuele factor, in de theorie én praktijk van het racisme, een buitengewone belangrijke rol. Vooral Afrika werd gezien als een broedplaats van ontucht, een poel van verderf en een 'donker kontinent' waar de combinatie van hitte en lust tot onstuitbare excessen aanleiding gaf en de meest monsterlijke kruisingen kon voortbrengen. Blanke mannen werden aangemaand enkel kinderen te verwekken bij blanke vrouwen.

In deze bijdrage wordt vooral aangetoond dat het racisme wortelt in het klassebewustzijn van de aristocratie van de 19de eeuw als verzet tegen de opkomst van de bourgeoisie. Deze ideologie gaf aanleiding tot de overtuiging dat het onmiskenbaar was dat rassen én klassen met elkaar te vergelijken waren. De ene groep, de blanke aristocratie / elite, was gewettigd om de andere, de blanke proletariërs / kleurlingen, te domineren, uit te buiten en af te slachten.

2. In "Koloniaal racisme in Indonesië. Ons onverwerkt verleden?" (p. 367-385) laat **W.F. Wertheim** zien hoe het racisme in het westen een denkwijze vertegenwoordigt, die als evident vertrekpunt beschouwde dat volken specifiek erfelijk bepaalde eigenschappen zouden bezitten. Het racistisch denken was een variant van het aanvaarde geloof in een genetisch vastgelegde superioriteit van sociale lagen, die in een bepaalde samenleving tot een zgn. 'elite' werden gerekend.

Als oud-koloniaal raakte **Wertheim** vertrouwd met de argumentatie welke het gebruik van de rasfactor in wetgeving en maatschappelijk leven moest rechtvaardigen, te weten: verwijzen naar eigen identiteit en verschil in rechtsbehoeften op grond daarvan. In deze bijdrage gaat hij trouwens verder in op de positie van Indo-Europeanen, slachtoffers van rassendiscriminatie maar behept met soortgelijke vooroordelen jegens de inheemse bevolkingsmassa. Hij constateert dat het racisme zoals dat in de koloniale praktijk voorkwam, geheel paste in het biologisch determinisme waarvan de sociale wetenschappen in de jaren '30 doordrongen waren. Het koloniaal racisme had als duidelijkste motief: een ideologie te zijn tot steun aan kapitalistische uitbuiting van een machteloos gemaakte en onderdrukte bevolking. Deze strategie werd natuurlijk vergemakkelijkt door de uitwendige zichtbaarheid van het onderscheid tussen de blanke heersers en de inheemse 'underdogs'.

Vandaag de dag heeft het racisme in Nederland (maar óók in Vlaanderen!) een ander karakter. De wortels ervan moeten niet langer gezocht worden in de sfeer van uitbuiting, maar wèl in de wens om de toegang van potentiële concurrenten te bemoeilijken of - als zij hier reeds gevestigd zijn - hen niet als volwaardige burgers te aanvaarden. Dit gevaarlijk soort racisme leidt onvermijdelijk ook tot de uitstoting van hele volksgroepen. Dit racisme dat in wezen wortelt in naijver op een groepsbasis - en eigenlijk is dit een tamelijk nieuwe visie op de problematiek, die nog niet door alle wetenschapslui gedeeld wordt - wordt evenals het koloniale racisme beargumenteerd met raciale mythes die een wetenschappelijke toets niet kunnen doorstaan.

De auteur is de mening toegedaan dat hoe meer een minderheidsgroep zich assimileert, des te beter zulk een groep in staat is te concurreren met de burgers uit 'het eigen volk', en des te sterker kunnen zij die tot deze groep behoren de jaloezie opwekken van hun concurrenten. Daarom betwijfelt hij, niet ten onrechte, of een ruime toegang van leden uit minderheidsgroepen tot hogere posities - hoe wenselijk zulk een proces op zichzelf ook is - als een geschikt middel mag worden beschouwd ter bestrijding van het racisme.

3. "Bali: koloniaal cultuurreservaat in 'Ons Indië'. Margaret Mead en haar Balinese Character" (p. 386-417) van T. Pollmann heeft op het eerste gezicht weinig met racisme te maken. En toch!

In het begin van deze eeuw, mede dankzij een aantal antropologen, werd Bali een soort reservaat waar vreemde en exotische volken in hun eenvoud bewaard moesten worden. Het was een opvatting die dicht bij die van de klassieke oriëntalistiek, die de Oriënt verheerlijkte ten opzichte van het westen, stond en waarbij op een andere gemeenschap datgene geprojecteerd werd wat men zelf meende te hebben verloren. Zoals de auteur uitvoerig bewijst, kwamen Mead en Bateson naar Bali voor hun persoonlijk belang. Dat betekende dat ze zich nooit goed integreerden en nooit echt participeerden in het leven van de lokale samenleving. De Balinezen lachten om hun 'Bali-itis'. Aangezien ze hun tolken en gidsen betaalden, waren deze het in alles met hen eens! Mead en Bateson waren gefrustreerde westerlingen die wilden geloven dat het eiland een paradijs was. Doch hun vlucht uit het westen bepaalde in werkelijkheid dit inzicht.

De 'restauratie' van Bali sproot uit het verlangen de mythe van het exotische oosten in een concrete werkelijkheid om te zetten. De Balinezen werden alzo tot object gemaakt van een politiek die het eiland in een cultuurpark wilde veranderen, bezocht door pelgrims in de gedaante van toeristen of antropologen op reis naar een stilstaande tijd. De aandrang om de maatschappij niet alleen te 'construeren' maar ook te 'bevriezen' naar het beeld dat de koloniale overheid erop nahield, lijkt op Bali met grote hardnekkigheid te zijn doorgezet.

Het allervreemdste bij de geschriften van Mead en Bateson, zo concludeert **Pollmann**, is niet dat ze de klassieke leer der temperamenten, psychologie, psychiatrie, psychoanalyse en antropologie op één hoop gooiden; het vreemdste is dat beiden meededen aan die verheerlijkende schrijverij over Bali als paradijs, droomeiland en 'steady state'.

Een waarschuwing voor vele antropologen!

4. In "De fatsoenering van het imperiale rijk. Ras en seksuele moraal in de twintigste-eeuwse koloniale culturen" (p. 418-447) van de hand van A.L. Stoller, wordt de vraag gesteld op welke wijze de man - vrouw - relatie doorwerkte in de verhouding tussen het Europees gezag en de inheemse bevolking. De auteur onderzoekt hier m.a.w. de 'culturele hygiëne' van de koloniale politiek.

Geen onderwerp stond in de koloniale literatuur zó centraal als seks! Onderwerping aan vreemde overheersing betekende dat de inheemse vrouw in eerste instantie als concubine (of prostituée) het bezit werd van de Europese man. Eenmaal de bevolking onderworpen dan werd de blanke man geacht een blanke vrouw naar de kolonie over te brengen. Racistische theoretici en politici construeerden vervolgens een mensbeeld van de Europeaan, waarin typisch 'mannelijke' eigenschappen, zoals het vermogen om leiding te geven en geestelijke kracht, vooropstonden. Omgekeerd creëerden ze de mythe van het impulsieve driftleven, het gebrek aan discipline en andere 'vrouwelijke' eigenschappen voor de gekoloniseerden.

De koloniale geschiedenis van ras en seksuele moraal verloopt in twee tegengestelde fasen. In de eerste fase prijzen de beleidsmensen officieel de sociale diensten van inheemse schonen als een 'nuttige introductie tot de taal en andere geheimen van de inheemse gemeenschappen'. Anders uitgedrukt : het concubinaat en de prostitutie werden getolereerd en zelfs aangemoedigd mede door het feit dat blanke vrouwen op het koloniaal toneel ontbraken toen de mannen de kolonies 'penetreeerden'. Maar zodra de kolonies politieke en economische stabiliteit vertoonden, in de tweede fase, werd de Europese vrouwenemigratie sterk aangemoedigd. In de ogen van de hooggeplaatste Europeanen van toen waren blank prestige en winst met elkaar verbonden en kon concubinaat niet meer door de beugel.

De meeste verslagen vertellen dat de aanwezigheid van de blanke vrouw nieuwe eisen stelde aan de koloniale gemeenschap, onder andere het netjes afbakenen van het sociaal territorium. De koloniale gemeenschap verburgerlijkte en de raciale scheidslijn verscherpte merklijk. De blanke vrouw - anders een onbeduidende speelster op het koloniaal toneel - werd plots belast met allerlei taken. Ze moest het koloniaal prestige scheppen en beschermen en haar man afhouden van cultureel en seksueel contact met de inheemse bevolking. Ze zorgt voor 'orde, vrede, hygiëne en zuinigheid'. Zij moet een 'krachtig ras' in stand weten te houden. Door haar opdracht werd de vrouw de drager bij uitstek van racistische uitlatingen en opvattingen.

Door de (pseudo-)wetenschappelijk geconstrueerde racistische theorieën werden de burgerlijke moraal, de mannelijkheid en het moederschap opeens bedreigd door de gevaren van de rassenvermenging en de 'degeneratie' van het blanke ras. Dus moesten de ondergeschikten - de gekoloniseerden - verwijderd worden uit de leefwereld van de blanken.

Als onderdeel van de klassenpolitiek van het moederland had de eugenetica ook de wind in de zeilen in de koloniën. De eugenetica slaagde erin een (pseudo-) medische en morele basis te leggen in het koloniaal systeem. De delinquentie bijvoorbeeld van bepaalde Europeanen werd in verband gebracht met de hoeveelheid 'inlands' bloed die in hun aderen stroomde. De afwijkingen vastgesteld bij andere Europeanen - de 'décivilisés' - werden ook vaak toegeschreven aan de ondermijnende effecten van het klimaat en het sociale milieu. Of ook nog: de vertoonde 'gebreken' vonden hun oorsprong in de overname van het inheemse leven. Genezing was op twee manieren mogelijk: terugkeer naar het moederland of ter plaatse met strenge burgerlijke ethika verder leven, dit wil zeggen seksuele matiging, regelmaat, hard werken, discipline, sober dieet, geen alcohol en vooral 'Europese' kameraadschap.

De aanpassing aan de plaatselijke gewoontes, die vroeger werden voorgeschreven als een gezond teken van acclimatisering, werd plots een bron van besmetting en van Europees identiteitsverlies.

5. Het opmerkelijke artikel "Civilisatie en racisme. Een staat van terreur: Kongo rond de eeuwwisseling" (p. 448-493), geschreven door J. Breman, gaat over de evolutie van de houding aangenomen jegens de gekoloniseerde volken en de hun toegeschreven arbeidswaarde. De onmenselijke behandeling van inheemse werklieden waarvan rond de eeuwwisseling nog sprake was, kwam voort uit een geesteshouding die Afrikanen en Aziaten in eerste instantie meer nog tot beesten dan tot koopwaar reduceerde. Die mentaliteit was de achtergrond van de terreur en de excessen begaan in Kongo en Sumatra.

Naar buiten toe stond de humanitaire doelstelling van de Leopoldiaanse onderneming voorop: een einde maken aan de slavernij en andere mistoestanden, in materieel en geestelijk opzicht vooruitgang brengen met behulp van missie en zending. In werkelijkheid wilde Leopold II zich vlug verrijken. Door de invoering van een geldelijke belasting achterwege te laten zag het Leopoldiaans bestuur erop toe dat de bevolking slechts aan de gestelde verplichtingen kon voldoen door in opdracht van de staat te werken. Rubber tappen en ivoor verzamelen lagen in het verlengde van die logica. Daarvan ging, aldus de koloniale doctrine, een

opvoedende werking uit. Het postuleren van werkonwilligheid van de Afrikaan gaf een ideologische rechtvaardiging en diende daarnaast ook een hoger doel : de schooling van de inheemsen in economische discipline. De intrinsieke luiheid van de Afrikaan kon slechts overwonnen worden door hem te onderwerpen aan de universele wet van arbeid waaraan op straffe van sankties niemand zich mocht onttrekken. Bovendien was dwang uitoefenen om tot werken aan te zetten zeker niet onkristelijk! Arbeidswang leidde tot verinnerlijking van de economische impuls waarop het proces berustte, een habitus waaraan het de inheemse bevolking zou hebben ontbroken aangezien men geloofde dat de inlanders een on-economische mentaliteit hadden waaraan raciaal bepaalde deficiënties ten grondslag lagen. De uitoefening van dwang was de basis van de ganse koloniale verhouding, de basisfilosofie voor het gewin. De terreur was dan ook inherent aan de aard van de koloniale exploitatie.

De verontschuldigungen die aangevoerd werden voor de excessen die blanke individuen begingen jegens de bevolking was te wijten, zo wil de mythe ons doen geloven, aan het klimaat en de eenzaamheid. 'Tropenkolder' was de naam voor een ziekte waarover in vele koloniale geschriften het onmenselijk klimaat aansprakelijk werd gesteld. Bovendien, zo gaat de mythe verder, door de afwezigheid van blanke vrouwen kon de eenzaamheid van de koloniaal ontaarden in een morele verwildering. Dit ziekteproces was echter een uiting van het racistisch karakter van de koloniale samenleving zelf en dus zeker geen individueel en sporadisch afwijkend gedrag. Het is daarom onmogelijk de gepleegde wreedheden als 'incidenten' voor te stellen van een handjevol blanken die aan 'tropenkolder' leden en zich eenzaam voelden.

De brutaliteiten van de Kongolese leden van de Force Publique en andere Kongolese collaborateurs daarentegen worden óók gemystificeerd en voorgesteld als zijnde de aangeboren aard van de Afrikanen. Die typering moest natuurlijk het harde optreden vergoelijken van de blanke ambtenaren die elke dag opnieuw geschokt werden door het demoraliserend gedrag van de 'wilden'. Met andere woorden een nooit eindigend spiraal van wettiging. Maar het amputeren van ledematen, het afslachten van vrouwen en kinderen, de kannibalistische orgieën van de collaborateurs waren in werkelijkheid een gedrag waartoe zij door hun blanke superieuren werden aangemoedigd. Tegelijkertijd leverde het ook bewijs dat Afrikanen geen bezwaren hadden om zich tegen hun eigen mensen te keren en wreedheden te begaan, want Afrikanen volgden immers alleen maar dierlijke instincten. En omdat de blanken voor alles een uitleg hadden, schilderden ze tenslotte hun collaborateurs af als een toonbeeld van energie temidden van een lamlendige bevolking.

Ekonomische principes waren natuurlijk niet de enige drijfveer voor het gedrag van de blanken want de 'beschavingsmissie' werd met een racistische gedrevenheid uitgevoerd. De haat tegen de inheemse bevolking ging gepaard met een mengeling van minachting, angst en afgunst die elke rationaliteit in economische zin aan het gedrag van de blanke ontnam en die de uitoefening van terreur van middel tot doel transformeerde. Door de Afrikanen beestachtig te behandelen werd het mogelijk hen als beesten te beschrijven. Die projectie gaf nieuw voedsel aan de weerzin jegens de overheersten, een minachting die tot het wezen van het koloniaal racisme behoorde.

In 1908 wordt Kongo officieel een Belgische kolonie en luidde de opkomst in van een nieuwe koloniale ideologie welke bekend stond als de ethische politiek. Het was ook de époque waarin een nieuwe mythe gestalte kreeg: de Afrikaan als een groot klein kind dat opgevoed dient te worden, via de deugd van de arbeidzaamheid. Overheersen om te dienen was de leuze van de Belgische machthebbers. De Afrikaan bleef minderwaardig, maar kon onder blank voogdijschap de lange weg naar volwassenheid leren afleggen.

De zogenaamde hervormingen die werden doorgevoerd door de Belgische administratie overzee, suggereren een ommekeer ten goede, die de herinnering aan eerdere ongerechtigheden doet vervagen. In werkelijkheid kwam daar niets van in huis. De pacificatie van de kolonie ging onverminderd door. De overschakeling van belastingheffing van natura naar geld bracht weinig soelaas. De gedwongen recrutering van inheemse arbeid bleef de gewoonste zaak ter wereld. Wanneer de prestaties te wensen overlieten, volgde bestraffing met gevangenis of met de bullepees.

Voor de auteur is er een duidelijk verband tussen de burgerlijke moraal van de blanken en de sociaal-darwinistische theorieën, die bepalend waren voor de maatschappijvisie van deze klasse. Het racisme, waarop de koloniale verhouding gebaseerd was, deed sterk denken aan de houding van denigratie en discriminatie door de elite in het moederland aangenomen jegens de werkende klasse, die zich trouwens maar met mondjesmaat in de kolonie kon vestigen; in de kolonie was uitsluitend de Belgische 'elite' werkzaam.

Het racisme was in de kolonie het voornaamste principe van maatschappelijke organisatie: een harde exploitatie en dwang; een relatiepatroon op basis van verdeling tussen groepen die mobiliteit uitsloot; een rationalisatie van het racisme in deterministische, meestal biologische termen.

De term 'inlander' was een term die gevoelens van abjectie en denigratie uitstraalden. Voor de overschrijding van de kleurlijn was er geen plaats. Het zich terugtrekken in eigen kring - met een blanke vrouw - vormde een logisch sluitstuk van de racistische redenering. Die gedachten vonden na de onafhankelijkheid in het midden van deze eeuw een heel vanzelfsprekende voortzetting in het stigma van onderontwikkeldheid dat op samenlevingen in de Derde Wereld werd geplakt.

Na iedere bijdrage in het verzamelwerk volgt een zeer uitgebreide bibliografie. Een aan te bevelen werk.

Boekbespreking door:

Patrick WYMEERSCH
College voor de Ontwikkelingslanden (RUCA)
Middelheimlaan 1
2020 Antwerpen